

Tringli István
A Mátyás-kép a történetírásban
(az előadás rövidített, írott változata)

Bevezető

Történetírás alatt értjük a történelmi emlékezet írásban történő lejegyzését, melynek legfőbb célja az, hogy, hogy tudósítsa a múltban megtörtént eseményekről. Történettudomány alatt a történelem kritikai kutatását értjük. Ez utóbbi tevékenység nem túl régi múltra tekint vissza, épp Mátyás kortársai között, a humanista történetíróknál kezdett kialakulni, valódi forráskritikán nyugvó történetírásról azonban csak a 17. századtól kezdve beszélhetünk; Magyarországon – néhány szerzőtől eltekintve - azonban a kezdeteket a 18. századra tehetjük. Kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy minden történettudományi munka történetírás, de nem minden történetírói munka történettudomány. A túlzás szót azonban nem árt hangsúlyozni. A történetírás szónak napjainkban van egy további jelentése is. Történetírónak nevezünk azokat a történészeket, akik korszakuk történelmi gondolkodását meghatározó műveket írnak, számos történészt – írjanak akár számos könyvet vagy tanulmányt – azonban nem sorolunk közéjük. A történetíró és a történész fogalmának szétválasztása egyszerre fakad abból, hogy a történelem művelése részben mindig is irodalmi tevékenység volt, aminek csak kevesen tudnak megfelelni, és abból a minden tudományban megfigyelhető specializációból, ami a történettudományra is igaz. Az időrendet azonban még egyszer érdemes hangsúlyozni: Mátyás korában, de még a későbbi két évszázadban sem beszélhetünk magyar történettudományról, történetírásról azonban igen.

A történetírás története, idegen szóval historiográfia nem azonos a kutatástörténettel. Ezúttal nem korszakolási problémáról van szó. Épp ellenkezőleg, a szó szoros értelmében vett historiográfia a történettudománnyal foglalkozik. A magyar gestaszerkesztmények vagy a humanista történetírás kérdései nem tárgyai a historiográfiának. Még akkor sem, ha az elmúlt évtizedben két olyan mű is megjelent, amelyik címében a historiográfia szót viselte, és az összesztától kezdte a történet elbeszélését. A historiográfia a tudományos történelmi gondolkodás változásait vizsgálja, önálló része a történettudománynak, aminek saját módszerei vannak. Nehézségét az adja, hogy egyszerre kell ismerni annak a kornak a történetét, amellyel a vizsgált történelmi művek foglalkoznak és azt a kort, amelyben ezek a művek keletkeztek. A kutatástörténet ezzel szemben nem önálló történelmi tevékenység, hanem a kutatás része. A kutatástörténet még csak a történelem művelését sem jelenti. Egy természettudományi tanulmány elején ugyanúgy össze kell foglalni azt, amit addig írtak a problémáról, mint egy társadalomtudományiban. Magyarországon a két tevékenységet azonban rendszeresen felcserélik, a két fogalmat szinonimaként használják, és a hozzájuk kapcsolódó módszereket vegyesen alkalmazzák. A kutatástörténet és a historiográfia azonban valóban számos ponton kapcsolódik egymáshoz, teljesen nem is választhatók el.

A legfontosabb kapcsolódási pont a történelmi toposzok vizsgálata lenne. Toposz alatt olyan megállapításokat értek, amelyek rendszeresen felbukkannak a történelmi kutatásban és az oktatásban. A nemzetközi összehasonlításban kétségtelenül elmaradott magyar historiográfiában alig találkozunk ilyen kutatásokkal, pedig ezek nélkül aligha törhetünk ki a történészek életrajzára szűkült magyar historiográfiából. Magyarországon a historiográfiát

általában egy-egy történész személyéhez, egy iskolához vagy irányzathoz vagy egy korszakhoz kötik. Ez a módszer – akár életrajzíróinak is nevezhetjük – nagyon kényelmes, csakhogy az így keletkezett művek épp arra fordítanak kevés figyelmet, amire kellene, magára az egykor volt történelmi megismerés folyamatára.

Témánkhöz, Hunyadi Mátyáshoz kapcsolódva négy példát említek a lehetséges toposz-vizsgálatra. Mind a négy olyan kijelentés, amelyik gyakran felmerül Mátyással kapcsolatban. Az első: *Mátyás, mint reneszánsz ember*. Az ezzel kapcsolatban felmerülő historiográfiai kérdések a következők lennének: Ki írta le először, hogy Mátyás reneszánsz ember volt, mit értett alatta, egyáltalán saját korában mit értettek a reneszánsz ember alatt? Hogyan változtak a későbbiekben a reneszánsz emberhez fűzött tulajdonságok, ha azt Mátyásra alkalmazták? Mennyiben volt ez kapcsolatban a kor megítélésével? Vajon meddig volt ez a fogalomhasználat tudatos, és mikor vált tudattalanul kimondott, igazi toposzá? A következő toposz: *Mátyás nyugati hódításainak az volt a célja, hogy olyan közép-európai birodalmat hozzon létre, amely eredményesen tud az oszmánokkal szemben fellépni*. Az első kérdés természetesen ezúttal is az lenne, hogy ki írta ezt le először, aztán a folytatókat kellene szemügyre venni. Vajon tudtak-e egymásról, vagy egymástól függetlenül jutottak erre a következtetésre? Alátámasztotta-e valaha valamivel is ezt a kijelentést, és ha igen, akkor mivel? A következő: *Mátyás a köznemességre támaszkodva építette ki államát a bárókkal szemben*. Ezt a kijelentés nem olyan egyértelmű, mint az előző kettő, a különböző történészek ennél sokkal árnyaltabban foglalkoztak e témával, tulajdonképpen a kérdés az lenne, hogy a történelmi kutatásban *hogyan írták le Mátyás uralmának társadalmi bázisát*. A negyedik kérdés: *Mátyás és a központosított állam*. Mindjárt az elején meg kellett volna jegyezni, hogy nagyon örülnék, ha ezekkel a kérdésekkel részben is foglalkozott volna valaki. Csakhogy ilyen kérdésfeltevés önmagában is idegen a magyar historiográfiától, egy kivételével sem ezekről, sem más korokkal kapcsolatban felmerülő problémákról nem írtak. Mátyáshoz visszatérve, egyedül a központosítás kérdését tárgyalta Kubinyi András, nem is egyszer.¹ Így nem tudok alapos és részletes választ adni a feltett kérdésekre, csak részleteket fogok kiragadni, és én is hagyományos módon, időrendben közelítem meg a Mátyás-kérdést.

Mielőtt hozzáfognánk, a historiográfiai kutatásról kell valamit mondanom. A kutatástörténetnek sokszor egészen apró szakmai kérdésekre adott válaszokat is fel kell sorolnia, a használt forrásokra és az alkalmazott módszerekre reflektálnia kell. A historiográfia ezzel ellentétben általában a kiragadja a történelmi megismerésből az ún. nagy kérdéseket. A historiográfiában az élete nagy részét aprómunkával töltő történész egy-egy mondat erejéig jelenik meg, hogy aztán annál jobban kidomborodjék a nagy dolgokon gondolkodó, politizáló, vagy a jelen kéréseire is válaszoló szellem embere. A kutatástörténetben a kutató gyakran vitatkozik az elődök megállapításaival és módszerével, a historiográfiában ez nem szerencsés dolog. A historiográfiában a cél nem a történelmi esemény vizsgálata, hanem az eseménnyel kapcsolatos kérdésfeltevés, a kutatás és az értékelés vizsgálata. A modern historiográfiában már nem annyira a történelmi esemény megismerésével kapcsolatos vitatkozás terjedt el, hanem a vizsgált történészek politikai, világnézeti kritikája, mondjuk így, leleplezése. E historiográfusok, miközben sokan közülük a világ megismeréséről, vagy inkább megismerhetetlenségéről, meglehetősen lapos, posztberkeleyianus nézeteket vallanak, afelől nem is kételkednek, hogy pontosan és megbízhatóan tudják rekonstruálni az egy évszázaddal, vagy néhány évtizeddel korábbi

¹ Kubinyi András Mátyás kormányzata in: A Szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. Történelmi tanulmányok 2. szerk.: Varsányi Péter István Szombathely, 1991, *uő*: Egységes kép a magyar középkorról BUKSZ 2003 nyár 147, *uő*: Szekfü Gyula és a késő középkori Magyarország kutatása in: Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára Budapest, 2003.

szellemi mozgalmakat, azok egyes elemeit, az azzal kapcsolatos fogalmakat sohasem relativizálják, és kötelességüknek érzik, hogy ezeket a mai kor politikai szóhasználatával „leleplezzék”.

Ugyanezek a problémák merülnek fel a historiográfia előtti történetírással kapcsolatban is. Bonfini például számos nagyon pontos értesülést közöl Mátyás utolsó éveiről, ezeket azonban akkor, amikor a Mátyás-képről beszélünk, nem idézzük. Ilyenkor mindig csak az összefoglaló vagy a kritikusnak tekinthető megállapítások kerülnek elő, ezekből próbáljuk jól-rosszul rekonstruálni a Mátyás-kép történetírói vonatkozásait. Igaz ez a későbbi történetírókra is.

A kortárs és közel kortárs történetírás Mátyás-képe

A középkori magyar történetírásnak volt egy olyan sajátossága, ami Mátyás korában sem változott meg lényegesen, ez pedig az, hogy a történetírás udvari, azaz szerzői a királyi udvarban élnek, onnan kapták megrendelésüket.² Az udvari történetíró nem kritizálja azt az uralkodót, akitől a megbízást kapta, ezt majd csak a következő történetíró fogja megtenni. Ha a Mátyás-kori történetírásról végigtekintünk, kár is más képet várnunk, mint azt hogy az uralkodó politikájával szemben lojális legyen. Ebben nincs különbség a középkori Thuróczy és a humanista Ransanus között. Mindkettejük vezéréképe a győzedelmes, a jól katonáskodó király. Figyelmesen elolvasva Bonfini, apró jelek azonban mutatják, hogy a nyolcvanas évek belpolitikájának leírása, ha nem is realista, de hiányzik belőle az idealizálás. A birtokelkobzások, a politikailag motivált ítéletek, alig észrevehetően, de megjelennek. Bonfini becsületére legyen mondva, hogy Mátyás halála után, amikor immáron mint II. Ulászló udvari történetírója folytatta munkáját, sem változtatott ezen a képen, tehát nem nagyította fel őket.

Thuróczy János: A magyarok krónikája³

Nincs ebben az emberben egyetlen olyan jellemvonás sem, amely méltatlanná tenné őt az uralkodásra; korának valamennyi keresztény fejedelme között ő az egyetlen, aki a kormányzás feladatát dicsőséges nagy tettekkel végzi. ... Hát nem megfontolt ő a tanácsban, mint uralkodóhoz illik, kegyelmes és könyörületes a vétkezőkhöz, leleményes és óvatos az ország ügyeinek intézésében, tette kész, mer nagy és nehéz dolgokba kezdeni, fáradhatatlan a terhek viselésében, éles eszű az eshetőségek elgondolásában és megelőzésében, óvatos a veszélyek elkerülésében, okos az ellenség csapdáinak és szándékainak leleplezésében és megghiúsításában, csodás módon felkészült a hadügy egész területét és a kormányzás minden tevékenységét tekintve, mestere a színlelésnek, dicsvágyó a végtelenségig és nem arra született-e, hogy uralkodjék? Ez a király uralmának kezdetén országát a nemesektől felforgatva kapta, majd miután erőben és bölcsességben gyarapodott, mint valami hatalmas vízözönből kiemelkedve bölcs kormányzásával mindent elegyengetett.

Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei⁴

A király ezenkívül derék lelkületével könnyen elengedett mindent, fel is élt mindent, hogy a királykodásból semmit se szalasszon el, jobban szerette a dicsőséget, mint a pénzt, emellett vidám volt, kedélyes, szeretetre méltó és mindenre kapható... Mátyás szerfelett becsvágyó

² Mályusz Elemér A Thuróczy-krónika és forrásai Bp. 1967; Kulcsár Péter Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése Bp. 1973; Tringli István A magyar történetírás átalakulása Hunyadi Mátyás korában in: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyiudvarban 1458-1490. kiállítási katalógus Bp. 2008.

³ Horváth János fordítása

⁴ Kulcsár Péter fordítása

volt; megértette, hogy két világbíró császár közé került. A törökkel sokáig sikeresen harcolt, és ezzel nagy hírnevet szerzett; látta, hogy ellenében többet nem érhet el, hiszen az szárazon és vízen roppant hatalmas volt; talán nem is bánta, hogy a súlyos sérelmek miatt megneheztelve most a másik császár ellen fordíthatja a fegyvert, akiről tudta, hogy kisebb erővel rendelkezik, tehát több eredményre juthat vele szemben, és azzal is tisztában volt, hogy ha mindkét cézárral diadallal megküzd, óriási dicsőséget és hirt szerez. ... Barátai körében sokszor üdítette lelkét mámorral, borral; könnyen kész volt az ígéretre, kész a haragra; természete nemes, nagyvonalú, bármely dicső tette hajlandó; távol a kegyetlenségtől, a barbár embertelenségtől... De akit a magasba emelt, azt oktanul sohasem ejtette el, sőt, sohasem fenyegette meg a barátot, ha először kapta vétken, azonban a másodjára botlót keményen megbüntette. Többnyire szerencsétlen is volt a barátaival, mert azok praktikáltak ellene, akiket mértéktelenül elhalmozott kincssel, ranggal. Sokat emelt föl alacsony sorból, és ezekkel több szerencséje volt.

Mátyás alatt azonban volt kivétel a magyar történetírás udvari jellegében., sőt talán a leghíresebb kivétel erre az időre tehető: a Dubnici krónika névtelen szerzője. Az uralkodóval szemben nagyon kemény kritikát fogalmazott meg a török kérdés elhanyagolása miatt.

Dubnici krónika⁵

Ennek a Mátyás királynak az idejében különböző és siralmas események után az a keserves balszerencse hárult erre az országra, hogy miközben ez a király Lengyelországot pusztította, és azzal szemben igencsak ellenségesen viselkedett, az idő alatt a saját országa közügyeinek előmeneteléről és alkalmosságáról nem gondoskodott, Ez a Magyarország, fejedelmétől mintegy magára hagyatva, béke és nyugalom közepette gondtalanul töltötte napjait. ...[következik az 1474-es nagy oszmán portya, ami Váradot is elpusztította, leírása]

A Jagelló-kor nagy részében nem volt udvari történetírás Magyarországon. Bonfini halála után nem kerestek másik historikust. Ez nem volt rendkívüli dolog, a korábbi magyar történetírás is rendszertelen volt. A Jagelló-kor történetírója, Ludovico Tubero távol élt az udvartól, Raguzában. A Mátyás-kori történetírók alapvetően pozitív Mátyás-képén semmit sem változtatott. Az uralkodón egy valamit kifogásolt: az utolsó évtized adománypolitikáját, amivel több gondot okozott az utódoknak, mint a amennyi hívet szerzett magának. A legismertebb történet a híres szobrászé, Giovanni Dalmatáé, aki egy munkájáért egy jogtalanuk királyi kézre került váruadalmat kapott a királytól.

Pár mondatot szólni kell a külföldiekről: Mátyásnak Franciaországig elért a híre, az egyetlen kritika vele szemben az , hogy utolsó éveire zsarnok lett.⁶ Ausztriában meglepően jó kép alakult ki róla, a lengyel annál rosszabb: törvénytelen trónra kerülés, zsarnoki kormányzat, a török probléma elhanyagolása.⁷

Összességében: háborúiban szerencsés, sikeres hadvezér, aki kemény kézzel uralkodik, a törökökkel folytatott békés viszonyt és az utolsó évek belpolitikáját azonban különböző mértékben elítélik.

Mikor változik meg ez a kép? A magyar történetírásban régóta a Jagelló-korra teszik a változást, bizonyítékok azonban aligha találhatók erre nézve. A változás véleményem szerint rohamos gyorsasággal a Mohács utáni zavaros évtizedekben és 1541 után következett be. Itt

⁵ Kulcsár Péter fordítása

⁶ Csernus Sándor A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13-15.század) Bp. 1999.

⁷ A korabeli osztrák történetírás Mátyás-képéről Bradács Gábor jelentet meg tanulmányt.

most nem feladat a Jagelló-kor képéről beszélni, pedig e nélkül a 16. századtól kezdődő Mátyás-kor képét sem érthetjük meg. A Mátyás-kor idealizált képe ugyanis úgy alakult ki, hogy az azt követő kor hanyatlását kidomborították, sőt messze eltúlozták. E korban eltűnik Mátyást beárnyékoló minden esemény, csak a győzelmes király marad, aki még többre is vihette volna, ha a külső és belső ellenség nem gáncsolja. A Mátyás-és Jagelló-kor szembeállítására mindmáig szokásos eljárás a magyar történetírásban, az elsőt a felfelé ívelő, a másikat pedig a hanyatló kor tipikus példájaként látatják.

Brenner Márton (1543)⁸

„Ha őt belső lázongások és a szomszédos fejedelmek alkalmatlan indított háborúi vissza nem tartják, ha maga László (azaz II. Ulászló), aki az uralkodásban követte, megőrzi a Mátyás által szervezett katonai fegyelmet, és követi őt a fényes győzelmekben, ma bezzeg boldog életét élnénk, távol minden szerencsétlenségtől, mely aztán következett, és melyben most is hányódunk.”

A református Szikszai Fabricius Vazul (1565):⁹ *„És ha jeles, Európának mindenben üdvös törekvéseit az egész keresztyén világ meg nem akadályozza részint a római pápa áskálódása, részint a szomszédos fejedelmek mesterkedése, sokkal nagyobb és hasznosabb dolgokat is végbevitt volna.”* Ez utóbbit különösen jegyezzük meg, a 19. század elején, szinte szóról-szóra ezt mondja majd Fessler Ignác.

A Habsburg Magyarországon az 1530-as évek második felétől kezdve Mátyás nem kellemetlen emlék, hanem példakép. E történelemszemléletben ő nem paktált a törökkel, hanem háborút vívott vele. III. Frigyes inkább kellemetlen emlék, akit a Birodalomban is kevésre tartottak, a Jagellók pedig aktuális ellenfelek, akárcsak a Szapolyaiak. A Habsburg-párti történetírók tollán vált a Jagelló-kor az ellenponttá, a hanyatló, bukás felé tántorgó kor szinonimájává. A hadi erények állandó hangsúlyozása közepette még a Jagelló-kor legnagyobb teljesítménye, a kodifikáció is szégyellni való dolog lett: Brenner Márton így folytatta Ulászlóról: *„De a restségre hajló király jobban szeretett törvényeket írni, válaszokat adni, mint övéit fegyverben forgatni, aminek gyakorlására a leginkább alkalmasnak látszottak, mely mulasztás annyi bajt okozott, amennyit húsz éven keresztül láttunk és szenvedtünk.”* Az emlegetet húsz év az 1521-1541 közti idő lehet. E történelemszemlélet csúcsa Verancsics Antal és körének történetírása, ahol Mátyást agyondicsőítik, a Jagellókat pedig uralkodásra alkalmatlannak állítják be. Mindehhez egy sajátos helyi történelmi tudat is társult, aminek kezdeteit csak sejtjük, de nem ismerjük. Erdélyben a Hunyadiaknak midig is különösen nagy kultuszuk lehetett, Heltai Gáspár ezt tette hozzá a már készen kapott idealizált Mátyás-képhez. A romlott Jagelló-kor a későbbi Habsburg-párti történetíróknál is megjelent, érdemben azonban már nem változott a kép.¹⁰

A tudományos történetírás korszakai

A tudományos történetírás, azaz a kritikai történetírás valamikor a 17. sz.-ban kezdődött Magyarországon, azonban csak a 18. sz.-ban teljesedett ki. A magyar történettudományt hat korszakra tagolom. A korszakok elnevezéseit részben kultúrtörténeti, részben társadalom-és politika történeti korszakok elnevezéseiből kölcsönöztem.

Az első a forrásgyűjtő és forráskiadó iskola, működése majdnem az egész 18. sz.-ra kiterjedt, a 19. sz. első felében is megjelentek azonban olyan művek, és alkottak olyan szerzők, akik

⁸ Kulcsár Péter fordítása

⁹ Kulcsár Péter fordítása

¹⁰ *Somogyi Ambrus* História Magyar-és Erdélyország dolgairól ford. Buzogány Dezső, Máriabesnyő-Gödöllő, 2007. Az utószó állításaival szemben a szerző Habsburg-ellenességét semmi sem bizonyítja.

kétségtelenül ehhez az iskolához tartoztak, pl. Katona István és Kovacsics Márton György. Ez a történetírói irányzat a források feltárását és kiadását tűzte ki célul, a lehető legkevesebb önálló kommentárt fűzte a forrásokhoz. Feltételezték a forrásokról, hogy önmagukért beszélnek, olvasóikról pedig azt, hogy képesek helyesen értelmezni azokat. Itt a forrás kiadása volt a fő cél, csak a forrásokat összekötő szövegek a történészek saját művei, azok pedig csupán néhány sorosak voltak, vagy pedig a forrás hitelességét, fennmaradásának körülményeit vizsgálták.

A második korszakot a romantikus történetírás korszakának nevezem, teszem azt akkor is, ha képviselői közül korántsem mindenki volt romantikus felfogású, egyáltalán a romantika kristálytisztán talán egyetlen alkotónál sem jelentkezett, hanem összefonódott a felvilágosodással és klasszicizmussal. A 19. sz. első fele volt a romantikus történetírás virágzásának ideje. A korszakhatárok és a módszerek ezúttal sem tökéletesek. Inkább a forráskiadó iskolához kellene sorolni az e korszakban élt, a mindmáig idézett és forgatott Fejér Györgyöt, mára már szinte teljesen elfelejtett, nem forráskiadó munkáiból azonban kiderül, hogy ő is a romantikus gondolkodók közé tartozott. A korszak alkotóit ma már alig olvassuk, pedig mindmáig igen jelentős hatást gyakorolnak mindennapi történelmi tudatunkra. E szerzők nemzeti nyelven, azaz magyarul írtak történelmet, többé már nem a forrásokhoz fűztek pár mondatos, rövid összekötő szövegeket, hanem összefüggő elbeszéléseket alkottak, és értékelték. Értékeléseik mélyen beleivódtak a magyar értelmiségi közgondolkodásba, a későbbi, jóval kritikusabb korszakok történetírói sem tudták magukat tőlük függetleníteni. A 19. sz. nyolcvanas éveikig ők jelentették a magyar történelmet. Később már kevesebbet olvasták őket, mára pedig csak a historiográfusok emelik le a polcra műveiket; azonban azzal, hogy az utánuk következő nemzedéknek sikeresen átadták tudásukat, elérték azt, hogy ha nevük nem is, de a munkásságuk beépült a későbbi történészek gondolkodásba. A legtöbb történelmi toposzt talán ez a korszak alkotta meg, az utódok csak finomítottak rajta. Egy példa a sok közül: ma évtizedekig alkothat úgy egy történész, hogy Fessler Ignác Aurélt elővenné, a 19. sz. közepén azonban Teleki József még állandóan rá hivatkozott, a forráskiadások után, talán ő a legtöbbet idézett történész Telekinek a Hunyadiak korát tárgyaló művében. A korszak nemcsak a történetírásban jelentett korszakváltást, nemcsak a történetírára gyakorolt nagy hatást, hanem a modern politikai gondolkodás kialakulásában is döntő szerepet játszott.¹¹

A következő bő fél évszázad, a fejlett kritikai történetírás korszaka, az 1850-es évektől 1918-ig tartott. Gyakran szoktuk a pozitívista történetírás korszakának nevezni, a pozitívista jelző azonban csak néhány képviselőjére alkalmazható.¹² Az ezután következő negyedszázadot a bukott forradalmak és a trianoni béke választotta az előzőtől, talán legegyszerűbb, ha a két világháború közti korszak történetírásának nevezzük. Sokat emlegetjük ezzel kapcsolatban a szellemtörténetet, valójában azonban a korszak történészei közül csak néhányat érintett meg ez az irányzat. Középkoros szellemtörténész alig akadt, egyáltalán a magyar történettudományra nem gyakorolt akkora hatást, mint az irodalomtörténetre. Részben a régebbi korszak tudományos módszerei éltek tovább, legfeljebb új kérdésekre válaszoltak az alkotók.¹³ Kétségtelenül önálló korszak a szocialista Magyarország történetírásának korszaka, ezen belül azonban – miként szinte minden másban is – két alkorszakot kell megkülönböztetni: az 1956 előtti és az azt követő ún. Kádár-korszak történetírását. A hatodik korszak a napjainkban is tartó, az 1990-es rendszerváltás utáni történetírás időszaka. A korszakolás ezúttal is erőltetett. Magyarországon az 1970-es években erőteljes

¹¹ Miskolczi Ambrus *A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről”* Bp. 2006.

¹² R. Várkonyi Ágnes *A pozitívista történetnézet a magyar történetírásban I-II.* Bp. 1973.

¹³ Glatz Ferenc *Történetírás és politika.* Szekfü, Steier, Thim és Miskolczi nemzetről és államról Bp. 1980.

deideologizálás – azaz a vulgármarxizmussal való szakítás – következett be a történelem tudományos művelésében, ami együtt járt új módszerek kifejlődésével, és a kutatás az akkor kifejlesztett módszerek mentén halad most is.

A forrásgyűjtő- és kiadó iskola műveiben legfeljebb csak az előszavakban találhatunk Mátyást értékelő mondatokat, de hogy a készen kapott, idealizált Hunyadi-képtől aligha szakadtak el, az a témaválasztásaikon is látszik. Ennek az irányzatnak a történészei általában a teljes magyar történelem forrásainak feltárására tettek kísérletet. Két történelmi korszak azonban kitüntetett helyet kapott munkásságukban. Az Árpád-kor után külön korszakként a Hunyadi-kor forrásait adták ki nagy számban. Már a 16. sz.-i humanista forrásgyűjtő iskola tervezte Mátyás király leveleinek kiadását. Ezt a tervet évszázadokkal később, 1744-ben Kelcz Imre valósította meg, aki kiadta Mátyás király leveleit, majd a sor Kaprinai István 1767-ben megjelent Mátyás-okmánytárával folytatódott.

A romantikus történetírók közül Hunyadi Mátyás korszaka szempontjából talán a legfontosabb Fessler Ignác Aurél. Katolikusból evangélikussá konvertált, szabadkőműves, Habsburg, Hohenzollern majd Romanov alattvaló. Mátyásról még egy sajátos műfajú félig regényt, félig esszét, ún. történelmi ábrázolást is írt. Sajátosan ötvözte a készen kapott sémákat és az új korszak eszméit. A „nagyobb tetteket is véghez vihetett volna” toposzt úgy fejlesztette tovább, hogy a tettek gátjává a pápát tette meg, Mátyást pedig a felvilágosult állameszmény előharcosává. Évtizedekkel később, Szalay és Horváth Mihály e megközelítést követték, Fesslert – ha nem is ezt a művét, hanem valódi történetírói munkáját - állandóan idézték.¹⁴

A modern, kritikai kutatás témaválasztása is kiemelt figyelemmel fordult a Hunyadi-kor felé. Teleki József műve a legfontosabbak közé tartozik. Többkötetes művének forráskiadásait mindmáig használjuk, de történelmi rekonstrukcióit is. Teleki korának – különösképpen kora Magyarországnak - fő kérdése az alkotmányosság volt. Teleki nem tudta magát ettől akkor sem függetleníteni, amikor Mátyás uralkodói portréját rajzolta meg.

„Az alkotmányos uralkodásnak, bár aziránt királyi meghívó leveleiben némely igen szép elveket nyilvánított, nem volt kitűnő barátja; a nép jogainak magasabb eszméjét, mely őt lépéseiben korlátozhatta volna, elsajátítani nem vala képes; az illendő szabadsággal fékezett uralkodói önkénynek fogalmáig fölemelkedni nem tuda. A nemzet kiváltságait, országos törvényeit sokszor főként pénzbeli segélyek kérésével megszegte, mégpedig többnyire csak kevéssel azután, hogy azokat megerősítette, megtartásukat hittal fogadta volna; de mielőtt e miatt felette pálcát törnénk, vessünk egy tekintetet korára és uralkodása körülményeire...”¹⁵

Teleki tollán született meg részletesen kifejtve az országgyűlés mellőzésével kormányzó Mátyás képe. A szerző e tekintetben teljes egészében kora szemüvegén keresztül értékelte az uralkodót: elsősorban a pénzügyek terén követelte a törvényhozás jogait, ezt várta volna el Mátyástól is. Igaz, rögvést felmentést is talált a király tetteire: a korszellemet, mely nem engedte, hogy a parlamentarizmus megerősödjék Európában.

Ugyanehhez a korszakhoz tartozott talán minden idők legnagyobb Mátyás-kutatója, Fraknoi Vilmos. Tanulmányok tucatjaiban foglalkozott a korszakkal, több kötetet kitevő dokumentumot tárt fel itthon és külföldön egyaránt, és publikálta is azokat. A Szilágyi Sándor által szerkesztett ún. millenniumi magyar történetének mindmáig használta, az idők próbáját legjobban kiállt részei az általa megírt Hunyadi és Jagelló-kori részek. Fraknoi, amikor egy

¹⁴ vom Verfasser des Marc-Aurels Mathias Corvinus. König der Hungern und Grossherrzog von Schlesien I-II. Breslau 1793-94.

¹⁵ Teleki József Hunyadiak kora Magyarországon 1856.

önálló monográfiában is megírta Mátyás élettörténetét, a legismertebb 19. sz.-i történelmi személyiséghez, Napóleonhoz hasonlította Mátyást. Értékelése szerint a magyar uralkodó semmiben sem maradt el a francia császártól. Fraknoi már a megvalósult parlamentarizmus korában élt, amikor nemz alkotmányosság, hanem egy nemzet lehető legmagasabbra emelése volt a politika, elsősorban a nemzetközi politika tétje.

„Mátyás élettörténetének nemcsak írója, hanem olvasója előtt is önkénytelenül feltűnik azon rokonság, mely közte és a világtörténelem egy másik kimagasló alakja, I. Napoleon között, mind egyéniségök, mind életpályájuk rendkívülsége tekintetében, szembeszökő módon jelentkezik. Egyik sem tartozott vér szerint azon fajhoz, melynek dicsőségét képezi. Lelkükben bírták az elemeket, melyeknek kifejlődése nemzetök geniusának személyesítőivé avatta őket. Egyik sem az örökösödés lépcsőiként emelkedett a trónra. Nemzetök akarata emelte őket oda; hogy a válságos helyzetbe jutott hazát a külső támadások ellen megvédjék, a belső felbomlástól megóvják. Mindkettő nagy a harczok mezején. Hatalmas sereget szerveznek, jeles vezéreket nevelnek, diadalokat aratnak, hódításaikkal messzire terjesztik birodalmuk határait. Megalázzák a császárt, bevonúlnak székvárosába, – mely kettőjükön kívül más idegen hódítót nem látott falai között – és mindamellet szövettségét keresik, leányának keze után vágynak. Világuralmi törekvések töltik be lelköket és sodorják merész vállalatokba. S hogy ezekben ne akadályoztassanak, a korlátlan uralkodói hatalom megalapításán fáradoznak. Szellemök a legkivételesebb sokoldalúságot tünteti föl. A közigazgatás, igazságszolgáltatás és pénzügy kérdéseiben alapos tájékozottságukat jelentékeny reformokkal igazolják. A classici kor szellemének és ízlésének utánczói. A tudomány és művészet pártfogói. Fényűzésökkel elhomályosítják a régi dynastiák udvarait. Egyik sem ért hosszú életkort. Mátyás ötvenegyedik, Napoleon ötvenkettedik esztendejében szállott sírba. Egyetlen gyermekére egyik sem hagyta örökségül birodalmát. Amit fegyverökkel szereztek, elveszett; amit lángelméjükkel építettek, összeomlott csakhamar. De örök értékű kincs gyanánt hagyták nemzetökre nevök fényét, tetteik dicsőségét.”¹⁶

Fraknoi, a nagyváradi kanonok, a címzetes püspök Mátyás uralkodásában egyetlen kivetnivalót talált csupán: egyházpolitikáját. Hiába ő ismerte kortársai közül a legjobban a mátyási egyházpolitika forrásait, elhitte Fessler állításait, csakhogy ő épp az ellenkező előjellel értékelte.

A következő korszak egyik legtöbbet emlegetett történetírója, Szekfű Gyula - a magyar történészek közül a leghíresebb szellemtörténész - írta a Magyar történet Mátyás és Jagelló-kori részeit. Az összefoglaló legrosszabb részei ezek az oldalak. A történettudomány saját korában sem tartotta sokra, mára pedig már kizárólag a historiográfusok veszik elő ezeket a részeket. Teljes joggal, nem több ez már-már használhatatlan apoteózisnál. Szekfűnél a kulcskérdés az állam és a kultúra, így születik meg tollán a reneszánsz állam. Ezt a címet is adta a fejezetnek, ahol Hunyadi Mátyás lett az igazi reneszánsz fejdelem. A reneszánsz és a reneszánsz uralkodó ilyen értelmezését Jacob Burckhardt még a 19. sz. közepén dolgozta ki. Burckhardtot a szellemtörténet megalapítójának szokás tartani, akire Szekfű nagy örömmel támaszkodott műve megírásakor. Szekfű minden eddiginél nagyobb magasságokba emelte a királyt, a korábbi tudományosságot, a pozitivizmust, amit szinte szitokszóként emlegetett, kistílúséggel vádolta, mivel képtelen volt felfogni bármiféle nagyságot, saját szellemtörténeti irányát azonban az egész kérdés kulcsának tekintette.

Szekfű Gyula: Magyar történet

¹⁶ Fraknoi Vilmos Hunyadi Mátyás

[Az oszmán veszély elhanyagolása] Az utóbbi fél évszázad történetírása az ő adatokhoz ragaszkodó pozitívizmusában nem mindig tudott ez elnéző álláspontra helyezkedni. Számon kérte Mátyástól a bizonyítékokat arra nézve, hogy volt-e komoly alapja e mentegetőzéseinek [hogy ti. nem képes a török ellen vonulni], melyek némi objektivitással vizsgálva, inkább diplomáciai floskulusoknak látszanak, semmint az ő belső meggyőződése őszinte kifejezéseinek. ... Mindezen kérdésekre megkapjuk a választ, ha tudomásul vesszük az európai reneszánszot illető kutatások eredményeit. Mátyás megértéséhez és igazi nagysága méltánylásához a reneszánsz fogalma adja meg a kulcsot; Hunyadi Mátyás reneszánsz fejedelem volt, és országa a magyar értelmű reneszánsz állam.”

A „magyar értelműnek” itt különös jelentősége van. A reneszánsz Szekfűnél önmagában ugyanis egyáltalán nem pozitív szellemi irányzat. Az ellenpont természetesen nála is a Jagelló-kor, aminek a reneszánsza is dekadens. A korabeli olvasó gyorsan ráismert ebben a reneszánszban a szabadkőművességre és a liberalizmusra: ateizmusra hajló, öncélú világnézet, ami aláássa az ország nagyságát. Szekfű egyszerre építkezett a több évszázados magyar történeti hagyományból, a pozitív Mátyás- és a negatív Jagelló-kor ellenpontozásából, és kora eszméiből.

A Jagelló-korról: *„Erőskezű király alatt, aki kijelöli mindenkinek a feladatát, mindezen urak hasznos szolgálatokat végeztek volna a hazának... A rendiség azonban képtelen volt király nélkül élni, s a központi hatalom végletes tönkrementése, nem pedig valami „erkölcsi mocsár” az, ami akkori lengyeles állapotainkat magyarítja ... Romlott kor, erkölcsi mocsár terjengett itt? ...E moralizáló felfogással szemben is hangsúlyoznunk kell, mily nehéz és felelőséges munka egy egész kort ily bűnök tömegével megterhelni...A Mátyás monarchiájának nagy életenergiáit senki sem vezette többé egységes mederben hasznos nemzeti munkára, szétáradtak tehát és zabolátlanul pusztítottak, miközben maguk is a megsemmisülés felé siettek. II. Lajos nádora és vajdája, Báthory és Zápolyai, közepes tehetségű emberek voltak, akik erős központi vezetés alatt belesimultak volna a nemzeti közösségbe, ahelyett, hogy a magas társadalom renaissance-individualizmusában rakoncátlanul rohanjanak önző céljaik után.... Magyar állam és társadalom ez anarchiát is lebírta volna, hiszen ethnikuma és kultúrája egészséges volt, ha külső hatalmak nem zavarják életét.”*

Más helyeken is saját eszméit, a modern konzervativizmust vetítette vissza Mátyás és a Jagellók korába. Szekfű szerint az erőskezű, célszerűen kormányzó uralkodó a siker záloga, a köznemesség vezérelte rendiség és a bárók egyformán alkalmatlanok a jó király helyettesítésére. A másik tétel némi elitkritikával társulva a nép felé fordult. E szerint a társadalom, a nép egészséges, csak vezetői nem tudják, mit kell tenni. Szekfű egy mindmáig ható karképpel lépett színre. Elődjei a politikátörténetre, elsősorban a külpolitikára helyezték a hangsúlyt, és a király személyéről írtak, nála azonban egy kor megítélésénél legalább annyira esett a latba a társadalom eszméinek megítélése, mint az uralkodó személye. A társadalomtörténeti megközelítés nem Szekfű Gyula találmánya volt, a magyar történettudományban már az első világháború előtt elkezdődött ez a vonulat, a két világháború között pedig megerősödött. Ettől kezdve a magyar történészek, ha a Mátyás-korról írtak, Mátyást és korát írták meg, valójában azonban egyre inkább a kor: a többszereplős politika, a társadalom, és gazdaság kérdései érdekelték őket.

Az 1949 utáni korszak a magyar történelemből a függetlenségi harcok mellett a Hunyadi – kort emelte ki, és idealizálta. Az idealizálás célja minden korábbiaknál erősebb és direkter aktualizálás volt: e koroknak azt a szerepet szánták, hogy előkészítsék a jelen nagy társadalmi fordulatát. A *kiemelés* szót nem véletlenül használtam. Nem egyszerűen ezekről a korokról

beszéltek szívesen, hanem e kor szereplőit *kiszakították* történelmi közegükből. A módszer ugyan korántsem felelt meg az ortodox marxizmus követelményeinek, de a második világháború utáni szocialista országok nem a szociáldemokrácia marxizmusához, nem is a húszas évek világforradalmár internacionalizmusához, hanem a kései sztálinizmus népi és nemzeti ideológiáikat is magába fogadó korszakához csatlakoztak. A Hunyadiakat például úgy idealizálták, hogy magányos, korukat majdnem meghaladó embereknek mutatták be őket, akik olyan nagy eszmék felé tekintenek, amelyeket a feudális társadalom többi tagja képtelen megérteni. Az új Mátyás-kép sokszor nagyon régi elemekből állt össze: magába olvasztotta a nemesi nacionalizmus idealizált Mátyását és a népies függetlenség-pártiságot, és ezek fölé rendelte a marxizmust. E történetírásnak a legillusztrisabb képviselője Elekes Lajos volt

Elekes Lajos: Mátyás és kora 1956.

„... különbséget kell tenni a csehországi hódító háborúk és az ausztriai, hódításokkal egybekötött hadjáratok időszak között. Az előbbiek gyengítették a török elleni védelem frontját; károsak voltak mind a cseh, mind a magyar nép (s a török elhárításában érdekelt népek) szempontjából. Az ausztriai hadjáratok a Habsburgokat szorították vissza, s ezzel –a hátbatámadás fenyegetésének eltávolítása útján – a török elleni sikeres védekezés feltételeit is javították.... Mátyás külpolitikája szorosán összefüggött a központosítással.... Amint a központosítás kísérlete kibontakozott, egyre inkább szüksége volt valami újra. Mátyás ezt az újat a humanizmusban találta meg. Eredetében a humanizmus a feltörekvő, a feudális rendszerrel szembeszálló polgárság ideológiája volt.”

Szembetűnő a direkt aktualizálás: a szláv csehek - egyáltalán egy jelenlegi baráti ország - elleni háború igazságtalan, az osztrákok elleni ellenben igazságos, sőt a támadó háborút is védekezőnek tünteti el a szerző. Néhány évtizeddel korábban Szekfű Gyula is kétféle humanizmust ábrázolt, ami mellé pozitív és negatív előjelet tett. Így jártak el a marxista történészek is, akik Antonio Gramsci kétféle humanizmusról szóló tézisét követték. Az egyik humanizmus haladó, a másik és retrográd, az egyik polgári, a másik feudális és egyházas. Ezt hirdette a kor nagy magyar humanizmus-kutatója, Kardos Tibor is.

A legjelentősebb újítás azonban a központosítás vagy idegen szóval a centralizáció felfogásának kidolgozása volt. Ez az elmélet mindmáig kiirthatatlanul megtalálható a magyar történelemoktatásban. A központosított államot létrehozó Mátyás-király képe szinte a magyar történelmi köztudat része lett, a legkülönbözőbb világnézetet valló személyek ismétlik mindmáig e tételt. A központosítás elmélete nem volt új, egészen más értelemmel még a 19. sz.-i német történetírás dolgozta ki, a két világháború közti magyar történetírásban Szekfű Gyula is előszeretettel beszélt róla. Napjainkig történő szívós továbbélésének azonban egy negatívum kedvezett a legjobban: a magyar történetírás általában idegenkedett és idegenkedik ma is, az elméleti kérdésfeltevésektől. Elekes Lajos egész könyvet írt a központosításról, valójában azonban egész életében adós maradt annak definíciójával, a könyvből is nehéz kihámozni, hogy valójában miért ezt a nevet viseli mindaz, amit ő e név alatt szerepeltetett. Elekes felfogásában minden, ami jó, azt előbb-utóbb kapcsolatba lehetett hozni a központosítással. Ez a hatalom éppen aktuális szükségleteinek kiszolgálására megteremtett, öncélú központosítás valójában a proletárdiktatúra adaptációja a középkor végének viszonyai közé.

Az 1970-es években újabb fordulat zajlott le a korszak kutatásában. A korszak leghíresebb Mátyás-kutatója a 2007-ben elhunyt Kubinyi András volt, a fordulatot azonban idősebb kortársai kezdték: Mályusz Elemér, Bónis György és Fügedi Erik. E kutatók társadalomtörténelmi megközelítéssel dolgoztak: nem magát, vagy nem csak magát Mátyást

kutatták, hanem az őt körülvevő politikai elitet és azt a társadalmat, ami azt létrehozta. E szempontból tanulságos összevetni az egy évtizede megjelent legjobb külföldi Mátyás-életrajzot, Jörg Hoenschét a vele szinte egy időben megjelent Kubinyi Andráséval.¹⁷ Hoenschnek az uralkodó személyét előtérbe helyező politika-és diplomáciatörténeti megközelítése nem hiányzik ugyan a magyar kutatásból, de csak a szakfolyóiratok tanulmányaiban találkozhatunk vele, az összefoglalókban nem.¹⁸ Ez, a politikum és társadalom kölcsönhatását vizsgáló irányzat mindmáig folytatódik a fiatalabb generációknál is.

Tringli István

¹⁷ *Jörg K. Hoensch* Matthias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mäzen. Graz-Wien-Köln, 1998. *Kubinyi András* Mátyás király Bp. 2001.

¹⁸ Napjaink két Mátyás-kori diplomácia-történet kutatója *Teke Zsuzsa* és *E. Kovács Péter*. Jellemző, hogy E. Kovács Mátyás-életrajza azonban semmiben sem tér el a ma Magyarországon megszokott „a király és kora” típusú feldolgozástól. *E. Kovács Péter* Mathias Corvinus Bp. 1990.